

Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги
Тошкент давлат шарқшунослик институти
Хорижий мамлакатлар тарихи

КУРС ИШИ

Мавзу: Хиндистон ташки сиёсатида гандизм

МУНДАРИЖА:

Т/Р	КУРС ИШИ ҚИСМЛАРИ НОМИ	БЕТЛАР
	Кириш	2
1.	Маҳатма Ганди Ҳиндистон ташқи сиёсатининг ғоявий меъмори	5
2.	Гандичилик таълимоти моҳияти ҳақида	11
3.	Ҳиндистон Республикасининг ташқи сиёсий тамойиллари	15
4.	Маҳатма Ганди таълимотининг Ҳиндистон ташқи сиёсатиға кўрсатган таъсири	23
5.	Хулоса ва таклифлар	26
	Фойдаланилган адабиётлар	30

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги: Бугунги жаҳон сиёсий майдонида содир бўлаётган жараёнлар барчани глобализация томон етакламоқда. Кишилиқ жамиятидаги маҳаллий аҳамиятга молик маданий, ахборот, иқтисодий, геосиёсий маконларнинг бир тизимга бирлашуви кучайиб бормоқда. Бу жараён албатта, бугунги кун сиёсатида тинчлик ва хавфсизлик масаласига янада кўпроқ эътибор талаб қилади. Бу борада навқирон 20 ёшини нишонлаш арафасида турган мустақил давлатимиз учун дунёнинг иқтисодий таянч давлатларидан бири ҳисобланувчи Ҳиндистон тажрибасини чуқур таҳлиллар асосида ўрганиш, тадқиқ этиш ва хулосаларни амалиёт учун тадбиқ этиш муҳимдир. Иккинчи бир томондан, умрбод дунёнинг тинчлиги учун курашган миллат қахрамони тажрибаси бугунги замонда алоҳида ўрганиш зарур бўлган мактаб саналади, - дейиш мумкин. Зеро, Президентимиз И.Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидланганидек, “Жаҳон миқёсида глобаллашув ва рақобат тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришлар жараёнида эгаллаб турган ўрнимизни ҳолисона ва танқидий баҳолашимиз, тобора ошиб бораётган ҳаёт талабларига жавоб беришимиз, кечаётган давр билан ҳамқадам бўлишимиз шарт¹.”

Ҳукуматимиз раҳбари “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида ва яна бир қатор Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти муносабатлари масалаларига бағишланган асарларида улкан назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган масалаларни кўтариб чиқди. Юртбошимиз уларда ҳозирги даврнинг энг муҳим муаммоларини чуқур таҳлил этган. Жумладан, 2010 йил 28 январда

¹ Каримов И.А. мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Т.; “Ўзбекистон”, 2010. -Б. 6.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Малакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш – устувор мақсадимиз” мавзусидаги маърузасида ҳам минтақа ҳавфсизлиги Афғонистонда тинчлик ўрнатиш билан узвий боғлиқлигини алоҳида таҳлил этиб бердилар². Бу Ўзбекистон ҳукуматининг тинчлик учун қатъият билан олиб бораётган курашини ифодалайдиган омил саналади.

Дунё тинчлиги учун курашган, “сатйаграх” деб номланган таълимот асосчиси, Осиёнинг йирик файласуфларидан бири шубҳасиз Моҳандас Кармчанд Ганди ҳисобланади. Ҳиндистоннинг ҳозирги замон тарихида ўз халқини озодлик учун мардонавор курашга чорлаган ва илҳом бахш этган йўлбошчилар - Бал Гангадхар Тилак, Махатма Ганди ва Жаҳоҳарлаъл Неру алоҳида ўрин тутди. Бу буюк сиймолар ҳақида Индира Ганди шундай деган эди: “Улар чинакам буюк кишилар эди. Бизнинг озодлигимиз уларнинг жасорати, матонати ва фидокорлиги туфайли қўлга киритилди. Бизнинг зиммамизга Ҳиндистоннинг буюк фарзандлари кўрсатган йўлдан боришдек улкан масъулият юкланди. Уларнинг фаолияти, хизмати ва аҳамиятини тўла-тўқис баҳолашдан аввал ўн йиллар ўтиши лозим... . Биз ҳаммамиз уларнинг ёрқин хотираси олдида бош эгамиз³.”

Ўзбекистон билан Ҳиндистон ўртасидаги дўстона муносабатлар узоқ тарихга эга. Ўзаро ишонч ва ҳурмат, манфаатдорлик ва амалий ҳамкорлик тамойилларига асосланган Ўзбекистон-Ҳиндистон ҳамкорлик алоқалари барча соҳаларда изчил тараққий этмоқда. Бунда икки давлат раҳбарларининг олий даражадаги учрашувларида эришилган келишувлар муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда. 2005 йил апрель ойида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов давлат ташрифи билан Ҳиндистон Республикасида бўлди. 2006 йилнинг апрелида Ҳиндистон бош вазири Манмоҳан Сингх Ўзбекистонга ташриф буюрди⁴.

Мамлакатимизда ҳинд сармоядорлари иштирокида тузилган 62 қўшма корхона фаолият кўрсатмоқда. Мазкур мамлакатнинг 18 фирма ва компанияси юртимизда ўз ваколатхонасини очган. Улар асосан тўқимачилик, озиқ-овқат саноати, фармацевтика, сайёҳлик, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо ва хизмат кўрсатиш каби соҳаларга ихтисослашган.

2011 йилнинг 15-18 май кунлари Президентимизнинг Ҳиндистонга навбатдаги давлат ташрифи мамлакатларимиз ўртасидаги иқтисодий муносабатларни янада янги, юқори поғонага кўтаришга хизмат қилди. Мамлакатларимиз ўртасидаги ўзаро алоқлар тобора кенгайиб бораётган бир пайтда Махатма Ганди ва уларнинг жаҳон халқлари ҳаётига қўшган улкан ҳиссасини тадқиқ этиш, улар яратган таълимотларни янада оммалаштириш бугунги кун учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси: Юртимизда ва хориж давлатларида Махатма Ганди ва гандичиликнинг Ҳиндистон ташқи сиёсатида кўрсатган таъсирига бағишланган алоҳида илмий тадқиқотлар деярли амалга оширилмаган. Аммо, куйидаги асарларни алоҳида кўрсатиб ўтиш ўринлидир. Булар: В.П.Нихаминнинг “Очерки внешней политики Индии”, У.Рославлевнинг “Гандизм”, Д. Даттанинг “Философия Махатмы Ганди”, Е.М.Намбудурипаднинг “Махатма Ганди и гандизм”, О. В.Мартышиннинг “Политические взгляды Моҳандаса Карамчанда Ганди” асарларидир.

Тадқиқотнинг объекти ва предмети: Илмий тадқиқот ишимизнинг объектини Ҳиндистоннинг буюк фарзанди – Махатма Гандининг фалсафий таълимоти ташкил этиб, унинг предмети гандизмнинг Ҳиндистон ташқи сиёсати тамойилларига кўрсатган таъсирига доир маълумотлар ҳисобланади.

² Каримов И. “Малакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш – устувор мақсадимиз” Ишонч газетаси, №12 28.01.2010

³ Индира Ганди. Статъи, речи, интервью, М., 1975. –С. 26.

⁴ Н.Умарова. Ўзбекистон – Ҳиндистон: ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг янги истиқболлари. // “Жаҳон АА”. 2011 йил 14 май.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари: Курс ишимизнинг асосий мақсади М.Ганди ва гандичиликнинг Ҳиндистон ташқи сиёсатига кўрсатган таъсирини қиёсий тадқиқ этиш. Мавзунини ёритишда қуйидагилар асосий вазифалар сифатида белгилаб олинди:

1) М.Ганди қаламига мансуб асарларни батафсил ўрганиш, уларда ёритилган фикр-мулоҳазалар билан яқиндан танишиб чиқиш;

2) Ҳорижда ва юртимизда шу кунгача Маҳатма Ганди фаолияти, Ҳиндистонда мустақиллик учун олиб борилган миллий-озодлик ҳаракатларига доир чоп этилган китоблар, илмий мақолаларни ўрганиб чиқиш;

3) Маҳатма Ганди таълимотининг Ҳиндистон ташқи сиёсати тамойилларини амалга оширишдаги таъсирини ўрганиш, илмий хулосалар бериш.

1. Маҳатма Ганди Ҳиндистон ташқи сиёсатининг ғоявий меъмори

Ҳиндистон Республикасининг ўтган 65 йиллик тарихи шундан дарак берадики, мамлакат ташқи сиёсати тамойиллари кучли ғоявий таълимот асосида қурилган ва у Ҳиндистоннинг тобора дунё ҳамжамияти олдидаги обрў эътибори ва нуфузи ошиб боришига хизмат қилмоқда. Албатта, бу таълимот гандичилик таълимотдир. Шу ўринда ҳинд халқининг буюк файласуфи Маҳатма Ганди ҳаётига дахлдор қисқа маълумотларни бериб ўтишимиз лозим.

Мохандас Карамчанд Ганди (1869 йил, Порбандар) -Ҳиндистон миллий озодлик ҳаракати раҳбарларидан бири, таниқли мутафаккир. Ҳинд халқи уни “маҳатма” (“Буюк қалб”) деб атади. Унинг номи билан боғлиқ бўлган гандизм таълимоти Ҳиндистондаги асосий ҳукмрон партия - Ҳиндистон Миллий конгрессининг расмий мафкураси ҳисобланади. М.Ганди 1887-1891 йилларда Англияда ҳуқуқшунослик бўйича маълумот олаган. 1891 йилдан адвокатлик вазифасида, 1893-1914 йилларда Жанубий Африкадаги (Англия мустамлакаси) гужарот савдо фирмасида ҳуқуқшунос-маслаҳатчи лавозимида ишлаган. Наталдаги олмос, кўмир, олтин конларида, шакарқамиш плантацияларида ёлланиб ишлаётган ҳинд деҳқонларининг инсоний ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, 22 йил давомида кураш олиб борган. М.Ганди “сатьяграҳа” (“куч ишлатмасдан курашиш”) тактикасини ишлаб чиқди. У 1915 йилдан Миллий конгресс ишларида фаол қатнаша бошлаган. М.Ганди инглиз мустамлакачиларига қарши тинч намойишлар ўтказиш, чет эл товарларини бойкот қилиш, расмий мансаб ва унвонлардан воз кечиш, солиқ тўлашдан бош тортиш каби кураш усуллари орқали меҳнаткаш оммани курашга жалб этган. М.Ганди бир неча марта қамалган (1922-24, 1930-31, 1942-44). М.Ганди ҳиндулар билан мусулмонларнинг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлашга интилган. Кастачиликка қарши курашган. М.Гандининг ҳиндуизмга эътиқоди чуқур бўлган аммо, бошқа динларга ҳурмат билан қараган. М.Ганди бутун фаолиятида дин билан сиёсатни бир-бирига боғлашга ҳаракат қилган. М.Гандининг барча динлар ҳамкорлиги ва дўстлиги ҳақидаги ғоялари Ҳиндистондаги реакциян унсурларнинг ғазабини келтирган. У 1948 йили 1 январь куни ҳиндуларнинг реакциян шовинистик ташкилоти аъзоси томонидан отиб ўлдирилган.

Маҳатма Ганди ўзининг “Менинг ҳаётим” номли меъмуар асарида ўзининг сиёсатдаги фаолияти ҳақида қуйидагиларни келтириб ўтган: “Амритсардаги Конгресс мажлисларида иштирок этганимни мен, Конгрессда ўз сиёсий фаолиятимнинг чинакам бошланиши деб қарайман. Конгресс фойдали бўлиши мумкин бўлган айрим нарсаларга нисбатан маълум қобилятим борлигини тушундим. Локманья, Дешбандху, пандит Мўтилаблжий ва бошқа раҳнаомларнинг Панжобдаги текширувлардан мамнун эканликларини кўрдим. Улар кўпинча резолюция лойиҳалари ишлаб чиқиладиган норасмий мажлисларига мени таклиф этишарди. Конгресс менинг бошқа қобилятим, турли-туман

лойиҳалар тузиш қобилиятимдан фойдаланиши мумкин эди. Конгресс раҳнамолари фикрларимни қисқа ва лўнда баён этиш қобилиятимни пайкаб қолишди. Мен бунга узоқ давом этган амалиётим натижасида эришганман. “Кҳадий” ҳаракатининг бундан кейинги тараққиётини тасвирлашда қуйидагиларни айтиш мумкин. Ака-ука Алилар ташкил этган исломий давлатнинг қудратли ҳаракати айни авж палласида эди. Мен ҳозирда марҳум Мавлоно Абдул Борий ва бошқа уламолар билан узоқ суҳбат қилдим. Бизнинг суҳбатимиз мусулмонларнинг куч ишлатмаслик қондасига қай даражада риоя қилишлари тўғрисидаги масалага дахлдор эди. Модомики куч ишлатмасликка онт ичдими, унга амал қилиш шарт. Аввалига Ҳаким Соҳиб куч ишлатмасдан ҳамкорлик қилмасликни амалда ўтказиш имкониятига шубҳа билан муносабатда бўлди. Бироқ, унинг шубҳалари тарқалгандан кейин у жон-дили билан бу ҳаракатга берилиб кетди ва унинг ёрдами ҳаракат учун беқиёс бўлди⁵.” Бундан кўринадики, ҳали Ҳиндистон мустақилликка эришмасдан туриб, унинг ташқи сиёсати тамойили Миллий Конгрессдаги Маҳатма Ганди фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлган. М.Гандининг қуйидаги сўзлари ҳам унинг “сатьяграха”ни жамиятга анча аввал тадбиқ эта бошлаганини кўрсатиб беради.

“Бирмунча муддатдан кейин мен Гужарот сиёсий анжуманида ҳамкорлик қилмаслик тўғрисидаги резолюцияни олға суриб чиқдим. Муҳолифат аввалига Конгресс қабул қилмагунча провинциал анжумани резолюциянинг қабул қилишга ҳаққи йўқ деб эътироз билдирди. Мен бундай чеклов фақат ўтмишдаги ҳаракат учун мақбул деб ўқирдим, аммо гап келажак тўғрисида, фаолиятимизнинг бундан кейинги йўли тўғрисида кетар экан, қуйи ташкилот фақат мутлақо ваколатлигина эмас, балки ҳатто агар унда бунинг учун зарурий сабр-чидам ва журъат бор бўлса, шундай йўл тутиши шарт ҳам. Агар гап бутун ҳадик ва таваккални бўйнига олиб, марказий ташкилотнинг обрўйини кўтаришга интилиш тўғрисида кетаётган бўлса, ҳеч қанақа рухсат-пухсатнинг кераги йўқ, дедим қатъий тусда. Сўнг таклиф жиддий муҳокама қилинди, лекин мунозаралар, ҳар қанча кескин бўлишига қарамай, “хушчақчақ, босиқлик” муҳитида кечди. Резолюция мутлақ кўпчилик овоз билан қабул қилинди. Резолюциянинг муваффақияти кўп жиҳатдан оқловчи Валлабхай ва Аббос Тйабжийнинг шахсий фазилатлари билан изоҳланади. Аббос Тйабжий анжуманда раислик қилди ва у ҳамкорлик қилмаслик тўғрисидаги резолюцияга ҳайрихоҳлик билан қаради.

Конгресснинг Бутунҳиндистон қўмитаси 1920 йил сентябрида Калькуттада ўша масала бўйича кенгашиш учун Конгресснинг махсус сессиясини чақиришга қарор қилди. Тайёргарлик кенг миқёсда олиб борилди. Раис қилиб Лола Ложпат Рой сайланди. Конгресс аъзолари ва исломий давлат ҳаракатининг иштирокчилари учун Бомбейдан Калькутtagа махсус поезд қатнарди. Калькутта делегатлар ва меҳмонларга тўлиб-тошиб кетганди⁶.

Мавлоно Шавкат Али илтимоси билан поездда ҳамкорлик қилмаслик тўғрисидаги резолюция лойиҳасини тайёрладик. Бунгача мен ўз қорамаларимда, гарчи нутқдаримда муттасил ишлатиб келаятган бўлсам-да, “куч ишлатмасдан” сўзини четлаб ўтишга ҳаракат қилар эдим. Менинг луғат бойлигим бу борада энди-энди шаклланиб келаятганди. Мен соф мусулмон тингловчиларига “куч ишлатмасдан” сўзининг санскритча синоними тушунарли бўлмайди, деб ҳисоблардим. Шу боис мавлоно Абул Калом Озоддан униш муқобилини топишни илтимос қилдим. У “ба-аман” сўзини, “ҳамкорлик қилмаслик” учун эса “тарк-и-малват” сўзини таклиф этди.

“Ҳамкорлик қилмаслик” тушунчасини ифода этувчи ҳиндий, гужаротий ва урду сўзларни танлашга ҳаракат қилар эканман, менга Конгресснинг бу шонли сессияси учун ҳамкорлик қилмаслик тўғрисидаги резолюцияни ёзиб беришга мажбур қилишди. Лойиҳанинг дастлабки нусхасида “куч ишлатмаслик” тушириб қолдирилган эди. Мен ўзим билан бирга купеда кетаётган мавлоно Шавкат Алига резолюция лойиҳасини бердим, ҳалиги сўз тушиб қолгани эсимда ҳам йўқ. Тунда мен хатомни англадим. Шу зарурий тузатишларни резолюция лойиҳасининг босилган нусхаларига киритишимга тўғри келди. Резолюция

⁵ Ганди М.К. Менинг ҳаётим. Т., 2009.

⁶ Ўша жойда.

лойихасини олдиндан тайёрлаб қўймаганимда менга қанчалик қийин бўлишини кейинчалик тушундим.

Конгресс, шунингдек ҳиндулар ва мусулмонларнинг бирлиги ҳақидаги, дахлсизликни тугатиш ҳақидаги ва кҳадий ҳақидаги резолюцияларни ҳам қабул қилди. Шундан буён ҳиндулар-Конгресс аъзолари ҳиндувийликни дахлсизлик иллатидан тозалаш мажбуриятини ўз зиммаларига олдилар, кҳадий ёрдамида эса, Конгресс кўҳна Ҳиндистон билан жонли алоқа ўрнатди. Исломий давлат манфаатида ҳамкорлик қилмасликнинг қабул қилиниши ҳиндулар ва мусулмонлар бирлигига етишиш мақсадида Конгресс қўйган катта амалий қадам бўлгани ўз-ўзидан кўриниб турибди. Конгресс тарихи ҳамон яратилмоқда. Сўнгги йиллар давомидаги менинг барча изланишларим Конгресснинг ичида ўтди. Азбаройи итоаткорлик билан айта олманки, диннинг сиёсат билан ҳеч қандай алоқаси йўқ деган одам диннинг нималигини билмайди. Ўзини покламасдан туриб ердаги яшайдиган барча жонзотлар билан уюшиб кетишнинг иложи йўқ. Ўзини покламай туриб аҳимса қонунинига риоя қилиш қуруқ орзу бўлиб қолаверади⁷.”

20-асрнинг энг машҳур олими А.Эйнштейннинг М.Ганди ҳақида қуйидаги фикрларни келтириб ўтган: “Гандининг фикрловчи инсонларга рухий таъсири бугунги бизнинг жамиятимизда куч ишлатишга нисбатан устун эканлигини кўрсатиб берди. Инсонлар тақдирига дахлдор бўлган ушбу замондошимиз бизларга энг мақбул йўлни йўлни, тақдирни белгилаб берган.”

М.Ганди софдил, хушфеъл, камсуқум, аммо жуда ишчан, талабчан ва довурак инсон бўлиб, санъатнинг чинакам ихлосманди бўлган. Унда ҳинд халқининг донолиги, меҳнаткашлиги, оқкўнгиллиги мужассамлашганди. Шубҳасиз у Ҳиндистон ташқи сиёсатининг ғоявий меъмори бўлган.

2. Гандичилик таълимоти моҳияти ҳақида

Гандизм-ижтимоий-сиёсий, диний-фалсафий таълимот бўлиб М.Ганди томонидан ишлаб чиқилган ва ҳинд миллий озодлик ҳаракатининг мафкурасига айланган. Гандизм келиб чиқишидан қадимги ҳинд анъаналарига бориб тақалади. Ижтимоий-сиёсий

⁷ Ўша жойда.

масалаларни ҳал қилишда диний ахлоқ нуктаи назаридан ёндашиш бу таълимотга хос хусусият. Ер юзида “сарвадойя”, яъни “умумий фаровонлик жамияти” қуриш ғоясини илгари сурган. Бу мақсадга эришишнинг усули-“сатъяграҳа”, яъни “куч ишлатмасдан курашиш”дир. Тарихан шаклланган тартиботлар ҳамда урф-одатларни сақлаб қолиш зарур, уларни куч ишлатмасдан аста-секин янги мазмун билан тўлдириб, қайта қуриш керак. Гандизм жамиятдаги тенгсизликни рад этади, кастачиликка қарши чиқади. Ҳиндистон мустақилликка эришганидан (1947 йил) ва М.Гандининг фожиали ўлиmidан кейин гандизм миллий озодлик кураши мафкураси сифатидаги мавқеини йўқотди. Шу ўринда ушбу таълимотнинг ажралмас қисмлари свадеши (эркинлик) ва сваража (мустақиллик) эканлигини алоҳида таъкидлаш ўринлидир. Кейинчалик М.Гандининг шогирди Дж.Неру ҳам айнан мамлакат иқтисодини тиклаш ҳаракатларида ушбу таълимотнинг свадеши ва сваражисига амал қилганлигини тарихий воқеалар кўрсатиб берган.

Маҳатма Ганди ўз таълимотини ўзи қуйидагича таърифлаб ўтган: “Йоханнесбургдаги воқеалар шундай тус олдики, поклянишимни, айтиш жоиз бўлса, сатъяграҳга тайёргарлик даражасига айлангирди. Энди ўйлаб қарасам, браҳмачарйа онтида ҳаётимнинг энг юқори нуктасига етган барча асосий воқеалар мени зимдан шу ҳаракатга тайёрлаб келган экан. Эндиликда “сатъяграҳ” деб номланган тамойилнинг ўзи бу атама пайдо бўлишидан олдин юзага келган эди. Дастлабки вақтда бунинг нима эканини мен ўзим ҳам билмаган эдим. Ушбу тамойил тавсифи учун гуҷаротий тилида даставвал инглизча “суст қаршилиқ кўрсатиш” иборасидан фойдаландик. Бироқ, бир куни европаликлар билан суҳбатда шунга амин бўлдимки, “суст қаршилиқ кўрсатиш” атамаси ҳаддан ташқари тор экан, ожизнинг кучлига қарши қуролини англатар экан, бу қандайдир нафрат билан йўғрилган бўлиб, охирида зўравонликка эш бўлиб кетар экан. Мен ҳинд ҳаракатининг ёлғон талқинини кўрсатишга ва ҳақиқий табиатини тушунтириб беришга қарор қилдим. Ўз-ўзидан равшанки, ўз курашларини ифодалаш учун ҳиндлар янги атамани ўзлари топишлари керак эди. Бироқ, қанча бош қотирмай, ҳеч муносиб атама миямга келмади-келмади. Шунда “Indian opinion” муштарийлари орасида шу маънодаги энг яхши иборага танлов эълон қилдим. Маганлаъл Ганди “сатяграҳ” (сат-ҳақиқат, аграҳ-қатъийлик) сўзини ўйлаб топди ва мукофот олди. Сўзни янада тушунарлироқ қилишга интилиб, мен уни “сатъяграҳ”га ўзгартирдим ва бу атама гуҷаротий тилида ўшандан бери курашимиз ифодаси бўлиб қолди. Сатъяграҳ тарихи менинг Жанубий Африкадаги деярли барча кейинги ҳаётим ва айниқса, Африка қитъасида бўлган давримдаги ҳақиқатни қидирувчилар тарихи билан қўшилиб кетади. Мен муттасил фикрларда, сўзларда ва хатти-ҳаракатларда браҳмачарйага риоя қилишга ва сатъяграҳга иложи борица кўпроқ вақт бағишлашга жуда-жуда орзуманд эдим. Бунга фақат ўзимни поклаш йўли билан эришишим мумкин эди. Шу боис ўз ҳаётимга яна ўзгаришлар кирита бошладим ва овқатланиш борасида янада қаттиқроқ чекловлар жорий этдим. Авваллари ҳаёт тарзимни ўзгартирар эканмаи, кўпроқ тозалиқ қоидаларига риоя қилар эдим, энди эса янги тажрибаларим асосида диний дунёқарашлар ётарди.

-Сатъяграҳ, аслида, ҳақиқатга ишонувчилар қуроли. Сатъяграҳ зўравонлик ишлатишни ёкламайди ва токи халқ фикрда, сўзда ва ишда бунга риоя қилмас экан, мен оммавий сатъяграҳ эълон қила олмайман. Бироқ, худди шу нарсадан ўзларини маҳзун ҳис қилганлар ҳам бўлди. Улар агар мен аҳолининг тинчликпарварлик хусусиятини сатъяграҳ ўтказишнинг муқаррар шарти қилиб қўядиган бўлсам, оммавий сатъяграҳга ҳеч қачон эришиб бўлмайди деб ҳисоблар эдилар. Афсуски, мен уларга қўшилмас эдим. Ҳатто мен орасида ишлаган ва куч ишлатмаслик ва фидойиликка тўлиқ тайёр деб ҳисоблаган одамлар зўравонликдан ўзларини тийиб туролмас эканлар, сатъяграҳ бўлиши мумкин эмаслиги ўз-ўзидан аён эди. Мен шу нарсага қаттиқ ишонардимки, сатъяграҳда халққа раҳбарлик қиламан деган одам уни куч ишлатмаслик чегарасида тутиб тура олиши керак. Ҳозир ҳам шу фикримда турибман.⁸”

⁸ Ганди М.К. Менинг ҳаётим. Т., 2009.

3. Ҳиндистон Республикасининг ташқи сиёсий тамойиллари

Ҳиндистон ташқи сиёсати ҳақидаги тамойиллар ҳали у мустақилликни қўлга киритмасиданоқ ишлаб чиқилди. Уни ишлаб чиқишда М.Гандининг гандизм таълимотида белгиланган қоидалар ҳам етакчи аҳамият касб этди. 1946 йилда Ж.Неру Ҳиндистон халқаро алоқаларнинг фаол субъектларидан бири бўлиши, ўз манфаатларидан келиб чиқиб, мустақил ташқи сиёсат олиб боришини эълон қилди. Бу кейинчалик мамлакатнинг ташқи сиёсатини мустақил олиб боришига замин яратди. Ҳиндистон Миллий Конгрессининг ташқи сиёсати шу партия ички сиёсатининг бевосита давоми эди. Бу сиёсатга Ж.Неру асос солган бўлиб, унга Гандининг “куч ишлатмаслик” ғояси ҳам таъсир ўтказган эди. Неру гандизм ғоялари асосида тинч-тотув яшашнинг беш асосий қоидаси - “панча шила” (ҳинд тилида - беш асосий қоида)ни ишлаб чиқдики, улар қуйдагилардан иборат: давлатларнинг ҳудудий яхлитлиги ва суверенитетини ўзаро ҳурмат қилиш; бир-бирига ҳужум қилмаслик; бир-бирларининг ички ишларига аралашмаслик; тенглик ва ўзаро манфаатдорлик; тинч-тотув яшаш⁹.

Биринчи бор ушбу қоидалар 1954 йилги Ҳиндистон - Хитой битимида қайд этилган бўлиб, ўша вақтдан бери халқаро муносабатлар амалиёти ва мафкурасига чуқур сингиб кетди. Мазкур принциплар сўзда эмас, амалда Ҳиндистон ташқи сиёсатининг заминига айланди. Ҳиндистоннинг ташқи сиёсати тамойиллари ва вазифалари қуйидагилар: мамлакатнинг мустақиллиги учун кураш пайтидаёқ, Миллий Конгресс томонидан ишлаб чиқилган эди. Ўша пайтдаги мамлакат олдидаги вазифалар гуруҳини қуйидагилар ташкил этган:

Ҳиндистон иқтисодиётида тўлиқ эркинликка эришиш, узоқ муддатга мўлжалланган иқтисодий ривожланиш, дунё иқтисодиётидаги глобализация жараёнларидан Ҳиндистоннинг ортда қолмаслигини эволюцион йўл билан таъминлаш, ички бозорни

⁹ Ғиёсов Т.Ғ. Қўшилмаслик ҳаркати-тинчлик ва халқаро ҳавфсизлик омили. – Т., “Ўзбекистон”, 1984. –Б. 9.

миллий махсулотлар билан таъминлаш орқали Ҳиндистоннинг таянч мамлакат сифатидаги ролини ошириш. Ўтган асрнинг 70 йилларида Ҳиндистон Жанубий Осиёда йирик куч сифатида еткчиликни қўлга олди. Мамлакат ташқи сиёсати Жанубий Осиёда узоқ муддатли хавфсизликни таъминловчи куч бўлишга асосий эътиборни қаратди. У шу орқали жаҳон сиёсий сахнасида ўзининг таъсирини оширишга интилди. 1947 йилдан бошлаб Ҳиндистон ҳукумати умумий қуролланиш пойгасига қарши қураш, уруш ва тўқнашувларни тўхтатиш учун ҳаракат қилган бўлса, Покистон билан сиёсий мажароларнинг кескинлашуви унинг бу йўналишдаги ҳаракатларига тўсқинлик қилди. Айнан 1947 йилнинг октябрь ойидан бошлаб Покистон Ислом Республикаси билан ҳарбий тўқнашувлар бошланиб кетди. Бу воқеа мамлакат ташқи сиёсатига ҳам катта таъсир кўрсатди. Хусусан, 1950 йилларда Ҳиндистон ташқи сиёсати агрессия, расизм, колониализм ҳамда қуролланиш пойгасининг исталган шаклига қарши ўтказилган халқаро форумларда фаол иштирок этиб келди. 1950-1980 йилларда Ҳиндистон ташқи сиёсатида қуйидаги 3 та йўналиш бўйича юритилди. 1. икки қутб ўртасидаги кескинликнинг кучайишини олдини олиш ва улар билан илиқ муносабатларни сақлаб қолишга интилиш, 2. Жанубий минтақадаги ривожланаётган мамлакатлар билан ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш, 3. Жанубий минтақада етакчи давлат макomini ошириб бориш.

Ж.Неру ишлаб чиққан ҳарбий блокларга қўшилмаслик ғояси юқоридаги қоидаларнинг бевосита давоми сифатида кўпчилик давлатлар томонидан қўллаб-қувватланди. Ҳиндистон бошқа мамлакатларни ўзига бўйсундиришга, уларнинг ички ишларига аралашушга ҳеч қачон интилмади, ҳамиша босқинчилик қурбонларини ҳимоя қилди. Шу боисдан унинг ташқи сиёсий йўли ривожланаётган мамлакатлар учун жозибали эди. Ҳиндистон Бандунг конференцияси ва қўшилмаслик ҳаракати ташаббускорларидан бири, аслида Неру мазкур ҳаракатнинг “норасмий раҳбари” эди.

Таъкидлаш жоизки, Ҳиндистоннинг ташқи сиёсати биринчи бош вазир томонидан ишлаб чиқилган беш тамойил асосига қурилгани, уни амалга ошириш жараёнида ҳарбий блокларга қўшилмаслик ва мустақил суверенитетини таъминлайдиган сиёсати эътиборга сазовордир. Шу муносабат билан жаҳон ҳамжамиятида Ҳиндистон ўзига хос ташқи аралашмаслик сиёсатини олиб боради. Шунинг учун ҳам Ҳиндистон мустақиллигининг 60 йиллиги даврида бу сиёсат ўзини оқлаганлиги бошқа ривожланаётган мамлакатлар учун тажриба омилига айланиб борганлиги қайд этилган. Ж.Нерунинг М.Ганди таълимоти асосида ишлаб чиққан ташқи сиёсатнинг бизнинг кунгача изчиллик билан давом этиши, “сатьяграҳа” йўлининг мамлакат халқи ва дунёдаги барча тинчликсевар халқларнинг туб манфаатларига мос тушганлигига яққол далилдир. Ҳиндистон ўзининг тинчликсевар ташқи сиёсати туфайли жаҳонда энг обрўли давлатлардан бирига айланган, бунда албатта, М.Гандининг хизмати, ўрни ва аҳамияти бекиёсдир.

Мамлакатда ички сиёсий масалаларни ҳал этишга Ж.Неру жуда катта ҳисса қўшди, ташқи ишлар вазири сифатида у, Ҳиндистон ташқи сиёсатининг асосий тамойилларини амалга оширди, ҳимоя қилди, қўшилмаслик асосларини шакллантириш ва ҳаётга татбиқ этишда шахсан иштирок этди.

Қўшилмаслик сиёсати ва ҳаракатининг муҳим тамойиллари - бу суверенитет, чегараларнинг дахлсизлиги, давлатлар ҳудудларининг бутунлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш, давлатлар ўртасида ҳамкорлик ва албатта, ҳарбий уюшмаларга қўшилмасликдан иборат.

Британия мустамлакачиларининг ўзига тобе бўлган халқлар устидан ҳукмронлик қилишини М.Ганди адолатсизлик ва шафқатсизлик деб қоралади. Ҳиндистоннинг озодлик учун олиб борган қурашини эса, табиий ҳаракат деб ҳисоблади. Мустақил Ҳиндистон учун Покистон билан боғлиқ муаммоларни икки томонлама муносабатлар соҳасидаги энг оғриқли муаммо бўлди. Кашмир масаласи бу икки давлат ўртасида талай мажароларни келтириб чиқарди. Покистон Ҳиндистондаги мусулмонлар ҳуқуқини ҳимоя қилиб келди. Ҳиндистон собиқ Иттифоқ билан яқинлашган шароитда Покистон АҚШ ва Буюк Британия мададига таянди.

1965 йил августда – сентябрь ойларида Кашмир масаласида жиддий қуролли тўқнашув содир бўлди¹⁰. 1971 йил декабрида кенг кўламли уруш авж олди. “Совуқ уруш” шароитида Ҳиндистон ғарб давлатлари билан яқин сиёсий алоқа ўрнатмаган эди. Иқтисодий соҳасида алоқалар ривожланган бўлса-да, хорижий сармоялар Ҳиндистон иқтисодиётига кам қўйилган эди. Ғарб кредитлари ёрдамида асосан давлат корхоналари қурилди.

Собиқ Иттифок раҳбарияти Ҳиндистоннинг чинакам “социалистик” эволюция йўлидан боришига умид боғлади. Шу боис, собиқ Иттифок Ҳиндистонга кенг миқёсда техник ва иқтисодий ёрдам кўрсата бошлади. 1991 йилда - собиқ Иттифок қулаган даврга қадар унинг кўмаги билан Ҳиндистонда жами 90дан ортиқ йирик саноат корхонаси бунёд этилган бўлиб, яна 50 таси қурилатган эди¹¹. “Социалистик Ҳиндистон” ҳақидаги орзулар амалга ошмаган бўлсада, Ҳиндистон билан дўстона муносабатлар собиқ Иттифокқа Жанубий Осиёда ўз таъсирини ўтказиш ва ривожланаётган мамлакатларнинг халқлари назарида ўз обрўсини ошириш имконини берди. Ҳиндистон ўз ташқи сиёсий ғояларига садоқатини сақлаб қолишга интилди. У собиқ Иттифокнинг қуролланиш пойғасидаги иштирокини танқидий баҳолаб, 1968 йилда Чехословакияга бостириб киришини қоралади, Афғонистондаги қуролли босқинига салбий муносабатда бўлди. XX асрнинг 90 йилларига келиб, Ҳиндистоннинг ташқи сиёсатида Ғарбга мойиллик аниқ намоён бўла бошлади.

Ҳиндистоннинг шу сиёсати йўналиши туфайли мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикаси билан икки мамлакат ўртасида қадимги муносабатлар асосида замонавий халқаро тенг ҳуқуқли субъект сифатида дўслик, ҳамкорлик, тинчлик муносабатлари янгича босқичда ташкил этилиб, тобора ривожланиб бормоқда. Ҳиндистон ва Ўзбекистон ўртасида 60 тага яқин ўзаро ҳамкорлик, дўстлик, сармоялар киритиш, қўшма корхоналар ташкил этиш, тўғридан-тўғри инвестиция киритиш каби соҳалардаги муносабатлар ривожланиб бораётгани кўрилади¹². Икки мамлакатнинг маданият, санъат ва адабиёт соҳаларида, туризм соҳасида, экологик муаммоларнинг ечимини биргаликда топиш йўналишида, терроризмга, диний фундаментализмга, ақидапарастликка қарши биргаликда кураш олиб бориш, замонавий таълим-тарбия, банк ва молия тизимини ривожлантиришда ўзаро кадрлар тайёрлаш, ахборот технологиясини ютуқларидан фойдаланишда ўзбек-ҳинд муносабатлари, айниқса, жаҳоннинг бошқа олимлар қаторида ўзбекистонлик олимлар билан ҳиндшуносликни янада чуқурроқ ўрганиш лозимлиги тўғрисида ва бошқа муаммолар тўғрисида конференциялар, симпозиумлар, семинарларни мунтазам ўтказишда ҳинд олимларининг фаоллиги ва ўзбек олимлари билан ҳамкорлиги ривожланаётганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ҳиндистон ва Ўзбекистон ўртасидаги кенг миқёсли муносабатларни янада чуқуроқ ва ҳар томонлама ўрганиш учун умумий ва ўзига хос хусусиятли концепция ишлаб чиқиш вазифасини ҳал этиш лозим. Чунки, Ҳиндистон билан Ўзбекистон ўртасидаги муносабатлар бир-бирига узвий, тарихий, маданий, иқтисодий, савдо ва санъат соҳаларида чуқур боғланганлиги, ҳиндшунослик тараққиётларини янада чуқурлаштиришни талаб этади.

Кейинчалик, Индира Ганди ҳукумати Дж.Нерунинг бетарафлик сиёсатини давом эттириб, халқаро майдонда Осиё ва Африка мамлакатларига қилинган империалистик агрессияларни қоралади.

¹⁰ Лафасов М. Жаҳон тарихи (1918-2008). “Турон-иқбол”, Т, 2010. Б. 224.

¹¹ Ғофуров А. Ҳиндистон. ФарДУ. 2009. -Б. 238.

¹² Н.Умарова. Ўзбекистон – Ҳиндистон: ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг янги истиқболлари. // “Жаҳон АА”. 2011 йил 14 май.

4. Маҳатма Ганди таълимотининг Ҳиндистон ташқи сиёсатига таъсири

Бугунги глобаллашув жараёнларида дунё геосиёсатида қўшилмаслик ҳаракати халқаро муносабатларнинг тарқакчиёт маҳсули. Эслаб ўтиш жоизки, унинг пайдо бўлишига икки омил: дунёнинг икки қарама-қарши ижтимоий-иқтисодий тизимдаги давлатларга ажралиши ҳамда халқаро муносабатларда мустақил роль ўйнаётган юзга яқин давлатларнинг пайдо бўлиши сабаб бўлди. Қўшилмаслик ҳаракатининг ташкил топишида бу икки омил қаторида ташқи сиёсий омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Иккинчи жаҳон уруши тугаши билан йирик давлатлар “совуқ уруш”ни бошлаб юборишди. Натижада, Шимолий Атлантика пактига ўхшаган бир қатор ҳарбий-сиёсий блоклар тузилди¹³.

Мамлакат мустақилликни қўлга киритгандан сўнг, М.Ганди шогирди Жаҳоҳарлаъл Неру халқаро миқёсдаги қўшилмаслик сиёсати ва ҳаракатининг илк яратувчиларидан бири бўлди. Ҳозир бу ҳаракат замонамизнинг халқаро муносабатларидаги муҳим омилга айланиб, унда Европа, Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги 120 дан ортиқ мамлакат фаол қатнашмоқда. 1983 йил мартда Дехлидаги анжуманда қўшилмаган давлатлар ва мамлакатлар ҳукумат бошлиқларининг Индира Гандини бу ҳаракат раиси сифатида сайлаши Ҳиндистон Республикасининг қўшилмаслик ҳаракатидаги улкан ва ҳайрли ролини эътироф этишдир.

Шунингдек, Жаҳон Тинчлик Кенгашининг раиси лавозимида Ҳиндистон вакили Ромеш Чандранинг лойиқ топилиши ҳам тасодифий ҳол бўлмай, балки Ҳиндистон Республикаси ҳукумати ва халқининг дунёдаги тинчлик ишига қўшаётган салмоқли ҳиссаси барча мамлакатлар халқлари томонидан юқори тақдирланганидан далолат беради. Шундай бир вазиятда дастлаб, қўшилмаслик концепцияси, сўнгра қўшилмаслик курси ва ниҳоят қўшилмаслик ташқи сиёсий тамойили вужудга келди¹⁴. Ушбу ҳаракат тамойилларини ишлаб чиқишда ва уларни амалга тадбиқ этишда Ҳиндистон Бош вазири Жаҳоҳарлаъл Неру, Миср Араб Республикаси Президенти Жамол Абдул Носир улкан ҳисса қўшганлар. Ушбу ҳаракатнинг энг муҳим тамойиллари Осиё ва Африка мамлакатларининг Бандунг (Индонезия, 1955 йил апрель) конференциясида таъриф этилганди. Булар – суверен тинчлик, суверенитетга хос ҳуқуқларни ҳурмат қилиш, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид этмаслик, чегаралар дахлсизлиги, давлатлар ҳудудларининг бутунлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш, тинчлик ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи, давлатлар ўртасида ҳамкорлик, халқаро ҳуқуқ мажбуриятларини виждонан бажаришдан иборат.

Қўшилмаслик ҳаракати сиёсатининг ва фалсафасининг яратувчиларидан бири М.Ганди халқларнинг моддий фаровонлигини фақат тинчлик шаротида бунёдга келтириш мумкин, деб бир неча бор уқтирган эди. Тинчлик – бу фақат урушдан холи бўлиш эмас, балки давлатларнинг ўзаро ҳамкорлиги ҳамдир. Ҳиндистон ва шу каби давлатлар халқаро миқёсда муҳим роль ўйнаш учун ҳеч қандай ҳарбий блокка қўшилмаслиги керак, деган эди у¹⁵. Ҳиндистон ташқи сиёсатининг асосчиси Ж.Неру бизлар ҳеч қандай қарама-қарши лагерга қўшилмаймиз ва ҳар қандай ҳарбий иттифоққа қаршимиз, деган эди. Биз қўшилишни истаган яккаю-ягона блок – тинчлик блоги ҳисобланиб, унда иложи борича

¹³ Ғиёсов Т.Ғ. Қўшилмаслик ҳаркати – тинчлик ва халқаро ҳавфсизлик омили. – Т., “Ўзбекистон”, 1984. 316.

¹⁴ Ўша жойда.

¹⁵ Насенко Ю. Джавахарлал Неру и внешняя политика Индии. М., 1975.

кўпроқ давлат иштирок этиши лозим. Қўшилмалик сиёсатининг асоси ва мазмунини биринчи марта Ж.Неру 1947 йил 4 декабрда Ҳиндистон таъсис мажлисида таърифлаган эди. “Бизнинг давримизда, - деганди у, - ташқи сиёсатнинг моҳияти битта умумий саволга бориб тақалади: “Ким қайси гуруҳга мансуб?”. Бу албатта, масалани ниҳоятда соддалаштириб кўрсатишдир... Биз эса, ташқи сиёсатда ўзимизни бирорта томон билан боғлаб қўймасликка интилдик ва бир халқаро масалани моҳиятига ўз шахсий фикримиз билан ҳал этишга тиришамиз¹⁶.

Ҳақиқатдан ҳам, қўшилмалик сиёсати Ж.Неру таъкидлаганидек, ташқи сиёсат муаммоларини ечишда умумий тинчлик ва харфсизликни таъминлаган ҳолда кўзланган мақсадга етишда блоklarга қўшилмай мустақил равишда ҳаракат қилишдан иборат. Ж.Неру шу билан бирга Ҳиндистон ҳар бир давлат билан дўст бўлиб қолиши, мамлакат олдида турган вазифаларни иложи борица дўстлик шароитида бажаришга ҳаракат қилиши лозимлигини уқтирган эди. Қўшилмаган давлатларнинг Лусакада қабул қилинган декларациясида (1970 йил сентябрь) қўшилмалик сиёсати мустақил мамлакатларнинг миллий суверенитети ва халқларнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилиш натижасида пайдо бўлганлиги кўрсатилган.

1947 йилдаёқ Ҳиндистон ҳукуматининг раҳбари “Мен яқин орада, айталик 2-3 йилдан сўнг дунё қўшилмаслик позициясини маъқул кўришига ишонаман ва ҳозирда кучсиз бўлган талайгина кичик давлатлар бу масалада эҳтимол Ҳиндистондан ўрнатилган олсалар керак”,-деганди¹⁷. Натижада, “совуқ уруш” Ж.Неру айтган ана шу жараёнларни янада тезлатди.

Узоқ давр мобайнида қўшилмаслик сиёсати мустақилликни қўлга киритган давлатларнинг улкан умумдемократик халқаро бирлашмасига айланди. Агар қўшилмаган давлатларнинг 1961 йил сентябрда Белградда бўлган I конференциясида 25 мамлакат вакиллари иштирок этган бўлса, 1983 йилда Дехлида бўлиб ўтган VII конференциясида 101 мамлакатдан делегациялар иштирок этди. Бу албатта, қўшилмаслик ҳаракати халқаро сиёсатнинг муҳим факторига айланиб, дунё воқеалари тараққиётига катта таъсир кўрсатганлигининг далилидир.

1947 йилда қўшилмаган мамлакат фақат Ҳиндистон ҳисобланган бўлса, бу ҳаракат тобора кенгайиб, мустақамланиб, Европа, Осиё ва Лотин Америкаси мамлакатларига ёйилди ва 20 аср сўнггида қўшилмаслик ҳаракати бир ярим миллиард аҳолига эга 120дан ортиқ мамлакатни қамраб олди, сон жиҳатдан БМТдан иккинчи ўринга чиқди. Яна шу нарса диққатга сазоворки, 1947 йилдан буён бирорта мамлакат бу ҳаракатдан чиқиши ҳақида арз қилгани йўқ. Қўшилмаслик ҳаракатида иштирок этаётган давлатлар жаҳондаги барча ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий тузумдаги давлатни ўз ичига олади. Бу ҳаракатда монархиядан тортиб, бозор муносабатларида бўлган давлатлар қатнашганлигини кўриш мумкин. Жумладан, унинг таркибида Мўғулистон, Вьетнам Социалистик Республикаси, Кампучия Халқ Республикаси, Лаос Халқ Республкаси кабиларни санаб ўтиш мумкин. Қўшилмаслик ҳаракатининг сон жиҳатдан ўсиши билан бирга унинг мазмуни ва моҳияти ҳам катта аҳамият касб этади. Бу ҳаракат алоҳида давлатлар йиғиндисидан иборат бўлиб қолмай, балки шу давлатларнинг тарихий, маънавий, маданий негизларининг умумийлигидан ҳам келиб чиқади. Қўшилмаслик ҳаракатидаги мамлакатлар ўтмишжа чет эл зулмидан жафо чекиб, яқин йилларда мустақилликни қўлга киритган давлатлар бўлган. 20 аср сўнггида блоklarга қўшилмаслик ғояси Осиё ва Африкадаги талайгина мамлакатлар ташқи сиёсий фаолиятига асос қилиб олинди.

Ҳарбий блоklarда қатнашмаслик, тинч-тотув яшаш, тенг ҳуқуқ асосида иқтисодий ҳамкорлик қилиш ана шу мамлакатлар қўшилмаслик сиёсатининг асосий тамойилларидир. Мазкур мамлакатларнинг раҳбарлари бундай сиёсат нейтраллик сиёсати билан ҳеч қандай ҳеч қандай алоқаси йўқлигини билдирганлар. М.Ганди ҳам озодлик ёки адолат хавф-хатар

¹⁶ Неру Ж. Внешняя политика Индии, 1946-1964. М., 1965, -Б. 58.

¹⁷ Неру Ж. Внешняя политика Индии, 1946-1964. М., 1965, -Б. 61.

остида қолган жойда ёки агрессия вужудга келган тақдирда биз нейтрал бўла олмаймиз ва бўлмаймиз ҳам, - деб таъкидлаган эди¹⁸. Ўша пайтда айтилган бу сўзлар қўшилмаслик ҳаракатининг негизини ташкил этиб, унинг шиорига айланган.

Қўшилмаслик сиёсати амалда тинч-тотув яшаш тамойилларини фаол равишда ҳаётга тадбиқ этишдан, ижобий, фойдали ва бир мақсадга йўналган сиёсатдан иборатдир. Қўшилмаслик сиёсатининг ижобий томони шундаки, у ўз моҳияти билан аксил мустамлакачилик мазмунга эга бўлиб, ирқчиликка қарши мақомда туради. Қўшилмаган давлатларнинг Белграддаги I конференциясида (1961 йил сентябрь) сўзлаган маърузасида Ж.Неру: “Қўшилмаслик иборасини ҳар хил тушуниш мумкин, аммо у асосан “буюк давлатларнинг ҳарбий блокларига қўшилмаслик” маъносини англатади. Бу сўз ҳарбий мақсадларда тузилган ҳарбий блоklarга, ҳарбий иттифоқларга кирмаслик деган маънони билдиради. Шунинг учун биз бундай гуруҳлардан четда турамиз ва озми-кўпми ўз обрў – эътиборимизни тинчлик манфаатларига бўйсундиришни истаймиз”, -деган эди.

Қўшилмаслик ва бетарафлик сиёсати ўртасида муҳим фарқ мавжуд. “Нейтралитет” мақоми асосан уруш даври ва уруш шароитига нисбатан қўлланилиб, уруш қилмасликни ифода этади, қўшилмаслик ҳаракати тинчлик даврида ва тинчлик шароитида пайдо бўлган ва унинг мақсади урушнинг олдини олиш, уни бартараф этиш учун фаол ҳаркат қилишдир. И.Ганди “қўшилмаслик тамойили – бу рўй бераётган воқеа ва ҳодисага нисбатан бефарқ қараш эмас, балки улар ҳақида мустақил фикр юритиш ва ҳаракат қилишдир”, -деган эди¹⁹.

Ҳақиқатан ҳам ривожланаётган мамлакатлар инсониятни безовта қилаётган барча масалаларга бепарволик ва лоқайдлик билан қарай олмайдилар. Маълумки, ҳар бир давлатнинг ташқи сиёсати унинг ички сиёсати билан чамбарчас боғланган. Ҳинд халқининг буюк фарзанди М.Ганди Ҳиндистон ўз олдида қўйган орзу-умидларни фақат тинчлик шароитида рўёбга чиқариш мумкин, деб бир неча бор уқтирган эди. Ҳиндистоннинг тинчлик ва халқлар ҳавфсизлиги идеалларига амал қилиши унинг ташқи сиёсатининг мустаҳкам негизини ташкил этади. “Бизнинг тинчликка даъватимиз, - деган эди И.Ганди Бирлашган Миллатлар ташкилоти Бош Ассамблеясининг XXXVIII сессиясида, ўзимизнинг фақат холис тилагимизни баён қилишдан иборат бўлмай, тинчликнинг ҳаётий зарурат эканлигидир. Чунки, мавжуд қурол-аслаҳа умуман инсониятни тор-мор қилиш таҳдидини солмоқда. Бугунги тинчликсиз эртанги ҳаёт йўқдир. Барча мамлакатларда тобора кўпроқ одамлар дахшатли қурол жамғармаси қандай оқибатларга дучор қилишини тушунгани сари, унинг сиёсий эътиқодидан қатъий назар, тинчлик учун кураш кенгаймоқда ва ривож топтомоқда. Биз тинчлик учун курашни авж олдирган тақдирдагина омон қолишимиз мумкин²⁰.”

Ҳиндистоннинг жаҳон майдонидаги роли тобора ошиб бораётганлиги асрлар давомида бировлар сиёсатининг объекти бўлиб келган халқлар бизнинг давримизда халқаро ҳаётнинг ҳақиқий иштирокчиси ва ижодкорига айланганлигини ишонарли тарзда исботловчи далилдир. Ҳиндистон блоklarга қўшилмаслик ҳаракатига асос солди, бу ҳаракатнинг ижобий таъмойиллари шаклланишига кўмаклашди, блоklarга қўшилмаган мамлакатларга ҳинд ҳукумати раҳбарлари жаҳон сиёсатининг энг муҳим масалаларини, халқаро муаммоларни тинч йўл билан ҳал қилишга, жаҳоннинг ҳамма жойида осойишталик ва барқарорлик ўрнатиш ишига ривожланаётган мамлакатларнинг конструктив ҳисса қўшишларига кўп жиҳатдан ёрдам берди.

1983 йил мартада Ҳиндистон пойтахти Дехлида қўшилмаган мамлакатлар VII конференцияси бўлиб ўтди. Дехли анжумани халқаро вазият ниҳоятда чигаллашган, империалистик давлатларнинг қўшилмаган мамлакатлар ички ишига аралашуви авжига чиққан, бу ҳаракат қатнашчиларининг ичида айрим мамлакатлар шу ҳаракат тамойилларига раҳна солган (масалан, Покистон ташқи сиёсатда милитаризмга юз тутиб, АҚШ билан ҳарбий шартнома тузган) бир шароитда ўтди.

¹⁸ Внешняя полтика Индии, 1946-1964. М., 1965, -Б. 57.

¹⁹ Индира Ганди. Статьи, речи, интервью, М., 1975. - С.33.

²⁰ Индира Ганди. Статьи, речи, интервью, М., 1984. -С. 3.

Куба давлат кенгаши ва Вазирлар маҳкамасининг раиси Ф. Кастро VII конференция очилиши маросимидаги нутқида Вашингтоннинг милитарис-тик курсини, унинг ҳақларо кескинликни кучайтиришга қаратилган сиёсатини қаттиқ қоралади. Президент Рейган ҳарбий устунликка эга бўлиш ниятида уруш хавфини кескин равишда кучайтирар экан, ядро ҳалокатидан ҳалос бўлишнинг яккаю-ягона йўли-бу курашишдир, деб ҳисоблади.

Дехуш анжуманида Ҳиндистон делегацияси қўшилмаган мамлакатлар иқтисодий стратегиясида ўз фаолиятларини уч соҳада кучайтиришлари зарур деган таклифни киритди. Биринчидан, халқаро иқтисодий муносабатларни тубдан ўзгартириш мақсадида глобал музокаралар бошлаш, иккинчидан, бу музокаралар бошланишини кутмасданок жуда мушкул масалаларда зудлик билан қатор дастурларни амалга ошириш (жумладан, ташқи қарзларни тўлаш шартларини енгиллатиш, илғор индустриал мамлакатлар бозорида ҳар хил тўсиқларни камайитириш, қишлоқ, хўжалик тараққиёти учун керакли маблағларни сафарбар этишга ёрдам бериш, энергетика ресурсларини ишлаб чиқариш), эскириб қолган молия-кредит тизими ислохотини ўтказиш мақсадида кенг халқаро конференцияни чақириш; ниҳоят, учинчидан, ривожланаётган мамлакатлар кўпроқ ўз кучи ва имкониятига таянадиган тамойилни ўрнатиши ва ўзаро ҳамкорликни фаоллаштириши лозим. Ҳиндистоннинг бу таклифи конференция томонидан мамнуният билан қабул қилинди. Конференция раиси И. Ганди халқаро иқтисодий тизим таназзул ёқасига келиб қолганлигини, инсоният эса ядро урушида кирилиб кетиш хавфи остида турганлигини, халқларимиз учун яхшироқ турмуш яратиб бериш режалари ялпи тинчликни таъминлашга ва қуролланиш пойгасини жиловлашга боғлиқ бўлиб қолганлигини яна бир бор таъкидлаб ўтганди.

Конференция қатнашчилари Ер қуррасидаги ниҳоятда хавфли ҳудудларга-Яқин Шарқ, Жанубий Африка ва Марказий Америкага катта эътибор бердилар. Улар Фаластин озодлик ташкилоти ижроия қўмитаси раҳбари Ясир Арафатнинг Индира Ганди раислигида Фаластин муаммоси бўйича махсус қўмита тузиш ҳақидаги таклифини қабул қилдилар.

Конференция икки қисмдан иборат муҳим ҳужжат сиёсий ва иқтисодий декларацияни қабул қилди. Қўшилмаслик сиёсатининг моҳияти, - дейилади сиёсий декларацияда, - империализм, колониализм, неоколониализм, ирқчилик ва апартеид, шу жумладан сионизмга қарши ҳамда ташқи агрессиянинг барча шаклларига қарши курашдан иборатдир²¹. Иқтисодий декларацияда тенглик ва адолат асосида қурилган янги иқтисодий муносабатларни ўрнатиш лозимлиги қайд қилинади. Конференция якунида «Дехуш мурожаати» қабул қилиниб, унда замонамизнинг бош вазибалари тинчлик ва тинч-тотув яшаш, қуролсизланиш ва тараққиётга эришишдан иборатлиги кўрсатилган. Умуман, Дехли анжуманининг иши натижасидан қуйидаги ҳулосаларни чиқариш мумкин:

- қуролланиш пойгаси зўраяётгани инсониятни ҳалокатга олиб келиш хавфини англаш, унга зудлик билан бардам бериш зарурлиги ва биринчи галда янги қирғин қуролларини ишлаб чиқариш ва ёйишни тўхтатиш;

- умумий хавфсизлик мақсадида Ер қуррасида ядро қуролидан холи бўлган ҳудудларни вужудга келтириш, айниқса хавфли бўлган ҳинд океанини ва бошқа регионларни тинчлик ҳудудига айлантириш;

- миллий озодлик ҳаракатини мустақкамлаш ва ҳуқуқлари поймол қилинган Фаластин, Жанубий Африка республикаси, Намибия ва бошқа халқларнинг ҳуқуқларини тиклаш; Яқин ва Ўрта Шарқда, Африканинг жанубида ва Марказий Африкада адолатли тинчликни барпо этиш.

Қўшилмаслик ҳаракати иштирокчилари таркиби жиҳатидан ҳар хил бўлишига, улар ичида турли даражада тараққий этган ва сиёсий-иқтисодий тузуми турлича бўлган мамлакатлар мавжуд бўлишига қарамай, унинг негизини аксимипериализм ва ирқчиликка қарши кураш, тинчлик, тараққиёт, тенглик ташкил этади.

Конференцияда баъзи кимсаларнинг қўшилмаслик ҳаракати барбод бўлади деган умидларини пучга чиққанги, ҳамма мамлакат ва халқларнинг тинчлик, тараққиёт, тенглик

²¹ Нихамин В.П. Очерки внешней политики Индии. –М., «Политической литературы», 1959, С.225.

учун биргаликда иш кўриши ва курашиши лозимлиги ҳақида барчанинг фикри бир эканлиги яна бир бор таъкидланди.

АҚШ маъмурияти Дехли конференциясидан сўнг, махсус баёнот эълон қилиб, унда анжуманда қабул қилинган муҳим ва жиддий якунловчи ҳужжатни камситмоқчи бўлди. Қўшилмаган мамлакатлар VII конференцияси очилиши арафасида Рейган маъмуриятининг Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларидаги Америка элчихоналарига юборилган ва “Кирпатрик режаси” номини олган ҳужжатда, жумладан хилма-хил қўпоровчилик ишлари ўтказиш йўли билан қўшилмаслик ҳаракатини парчалаб ташлаш зарурлиги таъкидланган эди. Тазйиқ ўтказиш воситалари сифатида ривожланаётган мамлакатларга қарши куч ишлатиш билан дўқ қилишдан ташқари, иқтисодий ёрдам бермаслик, кредитлар, бож соҳасидаги тўсиқлар қўйиш, озиқ-овқат ёрдамини етказиб бермаслик ва шу кабилардан фойдаланиш таклиф қилинган эди.

Айнан қўшилмаслик ҳаракатининг бундай асосда кучайиб боришига Ж.Нерунинг тинчликни сақлаш йўллари изловчи толмас инсон сифатидаги алоҳида хизмати сабаб бўлди. У жуда кўп давлатларга ташриф буюрди, ўша ерлардаги давлат раҳбарлари билан муҳим музокаралар олиб борди. Бирлашган Миллатлар ташкилоти Ассамблеяларида Ҳиндистон делегацияларига раҳбарлик қилди, муҳим халқаро конференциялар ва мажлисларда ўз мамлакатининг намоёниси сифатида иштирок этди. У умумий ва батамом қуролсизланиш, ядро қуролини таъқиқлаш, давлатлараро можароларни тинч йўл билан ҳал этилишини ёқчаб чиқди. Неру кўплаб Осиё ва Африка мамлакатларининг ташқи сиёсатида янги давр очган тарихий Бандунг конференциясининг ташаббускорлари ва асосий иштирокчиларидан бири эди.

ХУЛОСА

“Маҳатма Ганди ва гандизмнинг Ҳиндистон ташқи сиёсатидаги роли” мавзуси орқали дунё халқлари тараққиётига муносиб ҳисса қўшган инсон Моҳандас Карамчанд Ганди фаолияти тарихи ҳамда у яратган таълимотнинг Ҳиндистон ташқи сиёсатида кўрсатган таъсири ҳақида тадқиқот ишини олиб бориб қуйидаги хулосаларга келдик:

Маҳатма Ганди ҳинд халқининг йирик даҳоси, атоқли файласуфи, қомусий олими бўлиб, ўзининг маҳсулдор фаолияти, ғайрати ва шижоати эвазига Ганди фақат ўз юртида эмас, балки жаҳондаги машҳур озодлик ҳаракати раҳнамоси сифатида тарихда қолди. Моҳандас Карамчанд Ганди Ҳиндистонда Англия мустамлака истибдодига қарши “свараж” ва “свадешӣ” (миллий мустақиллик ва миллий саноат) шиорлари остидаги миллий озодлик ҳаракатининг раҳбаридан бўлиб, шогирди Дж.Неру билан “гандизм” ғояси остидаги курашни давом эттирди. Ганди Ҳиндистон халқида миллий озодлик туйғусини уйғотишда энг муҳим ролни бажарган миллат раҳнамоси эди. Ганди дунёда халқларини цивилизациянинг янги босқичига олиб чиқадиган таълимот асосчиси бўлган. Унинг ғоялари дипломатик муносабатларда янгича давр бошланганини ислоблаб берди. Ганди янги Ҳиндистонни барпо этишда ҳинд халқининг менталитети, яъни унинг ўтмиш тарихи, миллий анъаналари, урф-одатлари, турмуш тарзи, кўпмиллатлилиги ва турли динларнинг мавжудлигидан келиб чиқиб, ўз номи билан аталган “гандичилик”ни ҳаётга тарғиб қилди. Шубҳасиз, Ганди Ҳиндистон мустақиллигининг асосчиси ва Ҳиндистон Миллий Конгрессининг ривожига улкан ҳисса қўшган ташкилотчи нотик эди. Шарқ ва Ғарб маданиятини ўзида батамом мужассамлаштирган буюк файласуф Ганди Европа, Осиё, Африка халқларига бир хилда ёндашди, уларни бир-биридан паст ёки юқори қўймади, кишилиқ тарихини барча инсоният учун барабар ва умумий деб ҳисоблаб, Ғарб билан Шарқни яқинликка даъват этди. Ганди жаҳон халқлари тарихи, фалсафаси, иқтисоди каби ижтимоий фанлар соҳаларининг чуқур билимдони эди. У инсон масаласини умумий тарзда муҳокама қилар экан, фаол равишда ижтимоий тенгсизликка қарши курашди. Гандининг ғоялари Ҳиндистон ҳукуматининг ташқи сиёсати асосларини ташкил этиб унинг келгуси истикбол йўлини белгилаб берди.

Бугунги глобаллашув жараёнларида дунё геосиёсатида қўшилмаслик ҳаракати халқаро муносабатларнинг тарқаққиёт маҳсули. Эслаб ўтиш жоизки, унинг пайдо бўлишига

икки омил: дунёнинг икки қарама-қарши ижтимоий-иқтисодий тизимдаги давлатларга ажралиши ҳамда халқаро муносабатларда мустақил роль ўйнаётган юзга яқин давлатларнинг пайдо бўлиши сабаб бўлди. Қўшилмаслик ҳаракатининг ташкил топишида бу икки омил қаторида ташқи сиёсий омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Иккинчи жаҳон уруши тугаши билан йирик давлатлар “совук уруш”ни бошлаб юборишди. Натижада, Шимолий Атлантика пактига ўхшаган бир қатор ҳарбий-сиёсий блоклар тузилди.

Ҳиндистон Миллий Конгрессининг ташқи сиёсати шу партия ички сиёсатининг бевосита давоми эди. Бу сиёсатга Ж.Неру асос солган бўлсада, унга Гандининг “қуч ишлатмаслик” ғояси ҳам таъсир ўтказган эди. Шу ўринда айтиш керакки, Ж.Неру тинч-тотув яшашнинг беш асосий қоидаси - “панча шила” (ҳинд тилида - беш асосий қоида)ни Ганди ғоялари асосида ишлаб чиққанди. У қўшилмаслик ҳаракати ташаббускорларидан бири бўлиб, аслида ушбу резолюцияни ҳам Ганди ўз қалами билан битганди. Ҳиндистон ташқи сиёсати агрессия, расизм, колониализм ҳамда қуролланиш пойгасининг исталган шаклига қарши ўтказилган халқаро форумларда фаол иштирок этиб келди. 1950-1980 йилларда Ҳиндистон ташқи сиёсатида қуйидаги 3 та йўналиш бўйича юритилди. 1. икки кутб ўртасидаги кескинликнинг кучайишини олдини олиш ва улар билан илиқ муносабатларни сақлаб қолишга интилиш, 2. Жанубий минтақадаги ривожланаётган мамлакатлар билан ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш, 3. Жанубий минтақада етакчи давлат мақомини ошириб бориш.

XX асарда Ҳиндистонда Маҳатма Ганди каби ҳеч ким ҳинд халқининг ҳаётига бунчалик катта таъсир кўрсатмаган. Унинг номи фақат бир миллиарддан ортиқ халқли Ҳиндистонни эмас, балки Осиё ва Африканинг юз миллионли халқлари, сайёрамиздаги барча тинчликсевар, тараккийпарвар кишиларнинг орзу-умидлари, тилак-ҳоҳишлари билан чамбарчас боғланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.-Т.: Ўзбекистон, 1992.
2. Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”. Т., “Ўзбекистон”, 1997.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.:Ўзбекистон, 1998.
4. Каримов И.А. “Асосий вазифамиз – ватан тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришди” Т., “Ўзбекистон”, 2010.
5. Каримов И.А. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” Т., “Ўзбекистон”, 2010.
6. Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида, Т, “Ўзбекистон”, 2011.

II. Асосий адабиётлар.

1. Ганди М.К. Менинг ҳаётим. Т., 2009, -Б. 255.
2. Антонова К.А. Г.М.Бонгард-Левин, Г.Г.Котовский, История Индии. М., «Мысль» 1973. С. 558.
3. Нихамин В.П. Очерки внешней политики Индии. –М., «Политической литературы», 1959, С.225.
4. Ульяновский Р. Очерки национально-освободительной борьбы. М., 1979. С. 246.
5. Рославлев У. Гандизм. -М.: Соцэкгиз, 1931
6. Датта Д. Философия Махатмы Ганди / Пер. с англ. А. В. Радугина. -М.: Изд-во иностр. лит., 1959
7. Намбудирипад Е. М. Махатма Ганди и гандизм. — М.: Изд-во иностр. лит., 1960
8. Комаров Э. Н., Литман А. Д. Мировоззрение Мохандаса Карамчанда Ганди. -М.: Наука, 1969

9. Мартышин О. В. Политические взгляды Мохандаса Карамчанда Ганди. - М.: Наука, 1970

III. Қўшимча адабиётлар.

1. Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1917-1939): пед. институтларнинг студентлари учун дарслик /- Тошкент : «Ўқитувчи», 1978.

2. Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1939-1970): 2-том. Тошкент : Ўқитувчи, 1981.

3. Ғиёсов Т.Ғ. Қўшилмаслик ҳаркати – тинчлик ва халқаро ҳавфсизлик омили. – Т., “Ўзбекистон”, 1984. 31б.

IV. Даврий нашрлар ва тўпламлар.

1. Лунев С.И. Внешняя политика Индии и воздействие на нее внутренних факторов. // Вестник. Научные школы МГИМО. 2010. –С. 1-13

2. Садибекова Б. Ҳиндистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этиш қонунчилиги ва амалиёти. // Шарқ машъали журнали. ТДШИ. 2010. 1-сон. 33-37 б.

3. Турсунмуратов Т. Ҳинд ахборот коммуникацион технологиялар ривожланишида давлатнинг роли. // Шарқшунослик журнали. ТДШИ. 2007. 1-сон.

4. Ғиёсов Т.Ғ. Ватанини кашф этган инсон. // Фан ва турмуш журнали. ЎзФА. 1989 ноябрь. 24-26 б.

5. Ўзбекистон – Ҳиндистон. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг Ҳиндистонга давлат ташрифи якунларига доир. // Халқ сўзи. 2011 йил 19 май, №98, 1-бет

6. Н.Умарова. Ўзбекистон – Ҳиндистон: ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг янги истиқболлари. // “Жаҳон АА”. 2011 йил 14 май.

7. Thomas Weber, Gandhi, Deep Ecology, Peace Research and Buddhist Economics, Journal of Peace Research; Vol-36, Number-3, May 1999
<http://jpr.sagepub.com/cgi/reprint/36/3/349.pdf> - search=%22swadeshi%20naess%22

V. Интернет сайтлари

www.wikimapia.org/Gandhi

www.ru.wikipedia.org/Gandhi

www.harappa.com/.../gandhi

www.iloveindia.com/.../gandhi

[www.britannica.com/.../foreign affairs of India](http://www.britannica.com/.../foreign-affairs-of-India)